

ZDANIA ROZWIJAJĄCE W JĘZYKU ROSYJSKIM

Przedmiot przedstawionych niżej rozważań stanowią takie zdania złożone ze wskaźnikami zespolenia что, это, w których drugie zdanie składowe rozwija treść całego pierwszego zdania¹. Pominięto zatem zdania złożone, w których drugie zdanie odnosi się jedynie do składnika nominalnego lub werbalnego.

W niniejszej pracy poddane zostały analizie następujące typy zdań złożonych:

I. Zdania rozwijające (rosyjski odpowiednik относительные предложения). Są to zdania złożone z zaimkiem względnym w funkcji wskaźnika zespolenia: Он сказал всю правду, что меня огорчило.

II. Zdania skutkowo-rozwijające tradycyjnie rozumiane jako zdania skutkowe. Wyrazami spajającymi w tych zdaniach są zaimki что lub это w połączeniu z przyimkiem wtórnym typu вследствие (чего, этого), благодаря (чему, этому): Он сказал всю правду, вследствие чего я огорчился.

III. Zdania parataktyczne

1. syndetyczne względno-określające (rosyjski odpowiednik предложения относительно-описательного типа) ze spójnikiem parataktycznym и, а, но i z zaimkiem wskazującym это (и + это, а + это, но + это). Он сказал всю правду, и это меня огорчило.

2. asyndetyczne

a) z zaimkiem wskazującym это w funkcji wyrazu spajającego. Он сказал всю правду, это меня огорчило.

b) z partykułą wskazującą вот i zaimkiem что lub это (вот + что, вот + это). Он сказал всю правду, вот что меня огорчило.

Он сказал всю правду, вот это меня огорчило.

DEFINICJA ZDAŃ ROZWIJAJĄCYCH

Podawane przez językoznawców kryteria odróżnienia hipotaksy od parataksy nie zawsze w sposób zdecydowany pozwalają określić, czy dane zdanie

¹ Za jednostkę metryczną zdania złożonego przyjmujemy zdanie składowe, por. K. Polański, *Składnia zdania złożonego w języku górnołużyckim*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 18 i in.

jest parataktyczne, czy hipotaktyczne². Istnieją zdania złożone wychodzące poza zakres tradycyjnego podziału na współrzędne i podrzędne.

Pod względem formalnym analizowane konstrukcje należą do układów hipotaktycznych i parataktycznych (syndetycznych i asyndetycznych). Wskaźnik zespolenia что w zdaniach rozwijających wskazuje na ich przynależność do układów hipotaktycznych, połączenie и/а, но/это — do parataktycznych syndetycznych, a brak spójnika w zdaniach rozpoczynających się zaimkiem это lub połączeniem вот что, вот это — do zdań parataktycznych asyndetycznych. Jednakże sposób połączenia, jego forma językowa nie może być czynnikiem rozstrzygającym. Formalne kryteria stosowane mechanicznie są w danym wypadku zawodne, dla klasyfikacji interesujących zdań stosujemy inne kryteria.

Kryterium semantyczne wraz z funkcją syntaktyczną zaimków dają podstawę, by połączyć trzy różne pod względem formalnym rodzaje zdań złożonych i klasyfikować je jako jeden typ strukturalno-semantyczny. W zdaniach tych drugie zdanie składowe zawiera dodatkową informację o treści zdania pierwszego. Może to być komentarz lub ocena, odwoływanie się do kogoś, odsyłacz do cudzej myśli, uzasadnienie lub usprawiedliwienie tego, co się twierdzi w zdaniu pierwszym. Drugie zdanie składowe pełni zatem funkcję rozwijającą a nie uzupełniającą. Dla określenia zdań wyrażających funkcję rozwijającą będziemy stosować termin zdanie rozwijające, za pożyczony od Z. Klemensiewicza³.

Konstrukcje, określane tu terminem zdania rozwijające, można zdefiniować następująco: przez zdanie rozwijające rozumiemy zdanie złożone, w którym występujący w drugim zdaniu składowy zaimek что, это jest wykładnikiem pierwszego zdania składowego, a drugie zdanie składowe jest rozwinięciem, kontynuacją treści zdania pierwszego.

W zdaniach rozwijających występują trzy elementy: 1) pierwsze zdanie składowe, 2) element nawiązujący stanowiący powtórzenie pierwszego zdania składowego w postaci wskaźnika zespolenia, który koncentruje treść poprzedniego zdania oraz 3) rozwinięcie, tzn. dodatkowa informacja, komentarz lub ocena pierwszego zdania składowego.

W zdaniu Отец долго не приезжал, что и/а, но/это нас обеспокоило, część pierwszą stanowi отец долго не приезжал, część drugą — zaimek что, это, który sugeruje treść to, что отец долго не приезжал, i część trzecią: нас очень обеспокоило. Funkcję zaimka, który odnosi się do treści zdania

² Stosowane kryteria: 1) różnica w wartości komunikatywnej, 2) stopień zespolenia syntaktycznego, 3) kryterium przestawności A. Pieszkowskiego (A. M. Pieszkowskij, *Suszczestwujet li w russkom jazykie sočinienije i podczinienije priedloženij?* [w:] *Izbrannyje trudy*, M. 1959, s. 131—146; *Russkij sintaksis w naucznom oswieščenii*, M. 1956, s. 426—474), 4) kryterium modalności (K. Svoboda, *Parataxe a hypotaxe z hlediska modální ýstavby souvěti a z hlediska sledu vět*, „Slovo a slovesnost” XXII, 1961, s. 241—254).

³ Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*. Warszawa 1961, s. 100.

poprzedniego, nazwać można wprowadzającą, gdyż treść zdania pierwszego zostaje przy pomocy zaimka что lub это wprowadzona do zdania drugiego. Pierwsze zdanie składowe nazwać można podstawą rozwinięcia, drugie zdanie składowe z zaimkiem что lub это rozwinięciem.

Konstrukcje ze wskaźnikami что, и/а, но/это, это, вот что вот это są jednakowe pod względem wartości komunikatywnej i własności wskaźników zespolenia, jakkolwiek ich zabarwienie stylistyczne i odcień modalny mogą być różne.

MIEJSCE KONSTRUKCJI ROZWIJAJĄCYCH W SYSTEMIE ZDAŃ ZŁOŻONYCH

Na wstępie wypadnie zastanowić się, jakie własności gramatyczne i syntaktyczne zdań rozwijających nie mieszczą się w granicach zwykłych zdań złożonych podrzędnie. W zdaniu: Он сказал, что не придет в школы zdanie nadrzędne: Он сказал nie jest ani gramatycznie ani komunikatywnie zakończone, domaga się uzupełnienia. Czasownik сказал konotuje wypowiedź sformułowaną jako oddzielne zdanie. Zdanie nadrzędne nie może istnieć jako zdanie samodzielne, jest niezrozumiałe bez uzupełniającego go zdania podrzędnego. W zdaniu: Полковник решил быстро снабдить полк патронами и гранатами, что сейчас исключительно важно pierwsze zdanie jest gramatycznie i komunikatywnie zakończone, samodzielne. Brak w nim słów lub połączeń, które wskazywałyby na kontynuowanie wypowiedzi, a tym samym na obecność drugiego zdania. Na jego obecność nie wskazuje ani kolejność słów w zdaniu, ani czasownikowe formy orzeczenia, ani osobny wyraz, ani intonacja. Analiza pierwszego zdania wykazuje brak cech zdania składowego konstrukcji złożonej, ponieważ niczym nie wskazuje na związek z drugim zdaniem składowym.

Zgodnie z główną właściwością zdań rozwijających do pierwszego zdania nie można wprowadzić korelatu zaimkowego, gdyż nie określa ono jednego składnika zdania pierwszego. Brak korelatu zaimkowego warunkuje także komunikatywna i strukturalna zakończoneść podstawy rozwinięcia. O tym, że zdanie rozwijające, nie będące członem poprzednika, nie może zawierać korelatu zaimkowego pisał W. Migirin⁴. Brak korelatu zaimkowego jest istotną, ale nie jedyną cechą strukturalną zdań rozwijających.

Drugie zdanie składowe — rozwinięcie zbudowane jest jako zależne. Zichodzący między podstawą rozwinięcia a rozwinięciem związek syntaktyczny jest inny niż w zdaniach podrzędnych. Rozwinięcia nie cechuje syntaktyczny związek podrzędności względem członu nadrzędnego. Jest ono podrzędne tylko formalnie dzięki słowu z systemu hipotaksy, jednocześnie zdanie okazuje się bez jednostki nadrzędnej. Zależność podstawy od roz-

⁴ W. Migirin, *Sootnositielnyje słowa*. „Izwestija Krymskiego pedagogicznego instituta” 1948, s. 104.

winięcia dyktuje semantyka. Drugie zdanie nie jest zrozumiałe bez pierwszego, dlatego że znaczenie zaimka konkretyzuje treść zdania pierwszego. W związku z tym zaimek что bez zdania poprzedniego jest leksykalnie pustym wyrazem. Związek drugiego zdania z pierwszym dokonuje się przy pomocy zaimka что, który zastępuje treść poprzednika. Zatem własności zdań rozwijających sprowadzają się do następujących: wzajemnego związku, wzajemnej zależności obydwu zdań składowych i do wprowadzającej funkcji zaimka względnego. Wprowadzająca funkcja zaimka jest w takim stopniu uzależniona od struktury zdania samodzielneho, w jakim ta samodzielność jest uzależniona od wprowadzającej funkcji wskaźnika zespolenia.

Porównajmy dwa zdania o identycznej na pierwszy rzut oka strukturze i identycznych składnikach leksykalnych: Он рассказал о том, чего делать не следовало oraz Он рассказал о том, чего делать не следовало. Zaimek wskazujący чего w zdaniu pierwszym konkretyzuje znaczenie korelatu zaimkowego о том, którego treść jest prawdopodobnie określona przez poprzednie zdanie lub kilka zdań — zatem jest to zdanie dopełnieniowe. Drugie zdanie — rozwijające wyraża pogląd mówiącego na to, o czym była mowa w pierwszym zdaniu składowym, w którym zaimek wskazujący чего obejmuje całą treść zdania poprzedniego, wprowadzając ją do drugiego zdania składowego.

WNIOSKI

1. Zdania rozwijające różnią się od zdań podrzędnie złożonych względną samodzielnością zdań składowych.

2. Istotną cechą strukturalną zdań rozwijających jest brak korelatu zaimkowego w podstawie rozwinięcia.

Niemożność wprowadzenia korelatu zaimkowego do podstawy rozwinięcia cechuje zdania rozwijające i w innych językach. Tak rzecz się przedstawia np. w języku górnołużyckim w tak zwanych zdaniach relatywnych prezentencjalnych⁵ oraz w języku polskim w zdaniach rozwijających nie-odnośnych⁶.

3. Wprowadzająca funkcja zaimka względnego что jest wyłącznie cechą syntaktyczną zdań rozwijających.

Zdania złożone z elementem łączącym и это, а это, но это, jak już mówiliśmy, nie są typowymi zdaniami parataktycznymi. Przy wykazywaniu różnic między tymi zdaniami w porównaniu z innymi zdaniami parataktycznymi możemy przeprowadzić podobne rozumowanie, jak przy zdaniach rozwijających formalnie hipotaktycznych.

⁵ K. Polański, op. cit., s. 75.

⁶ Spostrzeżenie to oparto na obserwacji materiału przykładowego.

Związek współrzędny charakteryzuje się równorzędnością, niezależnością obu zdań składowych:

Лес все гулел и гудел, и молнии разрывали тьму в клочья.

Zdanie Лес гулел и гудел i zdanie и молнии разрывали тьму в клочья są od siebie całkowicie niezależne, są samodzielnymi zdaniami pozostającymi w syntaktycznym stosunku współrzędności.

В лесу я увидел дуб, и он мне понравился.

Zdania składowe w powyższym przykładzie są połączone spójnikiem parataktycznym и. O pewnej nierównorzędności drugiego zdania możemy mówić w związku z obecnością w nim zaimka он, który zastępuje rzeczownik дуб. Jest to nierównorzędność swoista, ponieważ zaimek он nie wchodzi w związek podrzędności z żadnym z członów zdania pierwszego. W ten sposób obecność zaimka он nie narusza głównej właściwości zdania parataktycznego: spójnik и łączy części wyraźnie niezależne równoważne sensownie i gramatycznie.

W zdaniach typu Он сказал мне всю правду, и это меня огорчило tak, jak i w analogicznym zdaniu z zaimkiem что, stwierdzamy wzajemną zależność obu zdań składowych. W nim mamy dwie oddzielne wypowiedzi, chociaż są one połączone spójnikiem parataktycznym, to spójnik nie jest decydującym czynnikiem. Za taki czynnik uważamy zaimek это konkretyzujący swoją treścią treść poprzedniej wypowiedzi. Każda z wypowiedzi posiada cechy samodzielnego twierdzenia i każdej odpowiada jak gdyby oddzielny akt myśli, co narusza obecność zaimka это a jego specyfika analogiczna do funkcji zaimka что (zdolność obejmowania i wprowadzania całej treści poprzednika do następnika) świadczy o wzajemnej zależności obu wypowiedzi. Zdań rozwijających z połączeniem и/а, но/это nie można zaliczyć do parataksy, bo mimo iż wykładnikiem współrzędności są spójniki и, а, но, związek między zdaniami składowymi dokonuje się przy pomocy zaimka wskazującego это.

Niektórzy syntaktycy radzieccy zdania rozwijające zaliczają do zdań przyłączających (присоединительные предложения) powołując się na podobieństwa natury treściowej i intonacyjnej. Według S. Kriuczkowa (a także dzielących jego zdanie wielu syntaktyków) zdania takie zawierają komunikaty uzupełniające, rozwijające wypowiedzianą uprzednio myśl, nasświetlające ją z nowej strony⁷. Określenie takie jest bardzo ogólne i niesprecyzowane: może odnosić się do kilku typów zdań złożonych (por. np. zdania przydawkowe dwuczłonowe zw. wskaźnikami который, какой, куда, где⁸).

⁷ S. J. Kriuczkow, *O prisojedinitelnych swiaziach w sowriemiennom russkom jazykie*. „Woprosy sintaksisa”, M. 1950, s. 407—410.

⁸ N. S. Pospiełow, *O razliczijach w strukturie sloznopodcziniennogo priedłożenija*. „Issledowanija po sintaksisu russkogo literaturnogo jazyka”, M. 1956, s. 48—77.

Konstrukcje przyłączające charakteryzują się znaczną pauzą i obniżeniem głosu przed zdaniem przyłączającym⁹. Jeżeli weźmiemy pod uwagę pary przykładów zdań hipotaktycznych i parataktycznych jednakowych strukturalnie a różniących się intonacyjnie (w tekście różne znaki interpunkcyjne — przecinek i kropka), to stwierdzimy, że intonacja przyłączenia nie wyklucza stosunku strukturalnego i wartości komunikatywnej cechujących układy hipotaktyczne i parataktyczne.

Dla zdań przyłączających nie wydziela się ani jednej cechy gramatycznej, która by w sposób jednoznaczny pozwoliła odróżnić je w tekście. A. Prijatkina słusznie stwierdza: Что же касается грамматической стороны, грамматического оформления, то какого-либо общего грамматического показателя присоединения в относимых сюда построениях не обнаруживается¹⁰. W związku z powyższym wydaje się, iż przyłączenie należy rozumieć jako wymawianiową realizację struktur parataktycznych lub hipotaktycznych, tzn. rozpatrywać je jako stylistyczne warianty tych konstrukcji.

Powyższe rozważania sprowadzają się do następującego stwierdzenia. Zdania rozwijające nie są konstrukcjami przyłączającymi, ponieważ posiadają swoiste własności strukturalne, których brak konstrukcjom przyłączającym. Mimo iż zdania rozwijające mają wspólne własności semantyczne i intonacyjne ze zdaniem przyłączającym, to jednak własności strukturalne zdań rozwijających określają je w sposób jednoznaczny.

GENEZA ZDAŃ ROZWIJAJĄCYCH

Geneza zdań rozwijających nie przedstawia się jasno i w związku z tym w językoznawstwie rosyjskim brak jednomyślności. Co do powstania zdań rozwijających z zaimkiem что istnieją dwa biegunowo skrajne poglądy. Według pierwszego, który reprezentują L. Bułachowski i P. Basistow, konstrukcje te są strukturami zapożyczonymi, według drugiego, za którym opowiadają się W. Stojunin, A. Pieszkowski i A. Surowcew, są one konstrukcjami rodzimymi.

L. Bułachowski twierdzi, że zaimek względny что, określający nie jeden człon zdania głównego, a całe zdanie główne, wszedł do języka literackiego razem z europejskimi gatunkami literackimi prawdopodobnie w XVIII w.¹¹ P. Basistow¹² stwierdza, że konstrukcje rozwijające z zaimkiem что są za-

⁹ Interesujące badania eksperymentalno-fonetyczne przeprowadził W. Milk. (W. F. Milk, *Intonacja prisojedinenija w sowriemniom russkom jazykie*. Uczonyje zapiski. I Moskowskij gosudarstwiennyj piedadagogičeskij institut inostrannyh jazykow, t. XVIII, M. 1960, s. 244).

¹⁰ A. F. Prijatkina, *Konstrukciji s pojasnitielnymi sojuzami*. „Russkij jazyk w szkole” nr 5, s. 23.

¹¹ L. A. Bułachowskij, *Kurs russkogo literaturnogo jazyka*, czast I. Kijew 1952, s. 342.

¹² P. Basistow, *Sistiema sintaksisa*. M. 1878, s. 67.

pożyczone z języka łacińskiego. Na dowód swego stwierdzenia podaje przykłady analogicznych układów w łacinie. Też Bułachowskiego odnośnie okresu pojawienia się zdań rozwijających ze wskaźnikiem что podważają badania składni zabytków języka staroruskiego. Wykazały one, że obecność zdań rozwijających w języku kancelaryjnym i w języku mówionym datuje się od wieku XVII. W funkcji wprowadzającej początkowo występowały zaimki что і который. Za najstarszy przykład należy uważać zdanie z zaimkiem который z XVI wieku poświadczone w książce Послание И. Волоцкого z roku 1511—1512. Oto ono: Да бога ради, господин, не побрани на меня о том, что если к тебе же отписал о том долго, которые ради вины не прощаются, ни бью челом. W zdaniu tym wyrażenie которые ради вины odnosi się sensownie do tego, o czym mówi się w poprzedzającej go części zdania głównego. Użycie zdań z zaimkiem что w funkcji wprowadzającej rozpoczyna się od wieku XVII. Wcześniej nie są one poświadczone w opracowaniach składni zdania podrzędnego języka staroruskiego. Przycituję kilka przykładów cytowanych za W. Troickim¹³. И от той же прелести многие крови крестьянские невинно по его смущенью пролились, за что даст ответ в день праведнаго суда божья (Дон. д. I. 113), А ныне де учаши быть у донских казаков иные круги тайные, по ночам, чего преж сего не бывало, а иные круги чинят в роскате (Крест. в. III. 349).

Zaimek который w tej funkcji szybko wychodzi z użycia. We współczesnym języku nie używa się zaimka который w funkcji wprowadzającej. Spotykamy tu obecnie tylko wyraz что. Zdania z zaimkiem что były w zabytkach XVII wieku jeszcze nieliczne, w XVIII wieku frekwencja ich rośnie. Często używają ich Kantiemir, Sumarokow, Tretiakowski, w prozie naukowej Łomonosowa stanowią 15% wszystkich zdań podrzędnych. W XIX wieku zdania takie stały się powszechnymi i stan ten zachował się do dziś bez większych zmian. Zdania rozwijające z zaimkiem что od początku swego istnienia są ograniczone do języka pisanego; w mowie potocznej występują tylko nieliczne konstrukcje typu frazeologicznego: с чем поздравляю, чего желаю, за что благодарю.

W gwarach wielkoruskich nie dało się stwierdzić istnienia zdań rozwijających. W książce A. Szapiro Очерки по синтаксису русских народных говоров i w jego pracy Очерки по русской диалектологии nie wspomina się o tego rodzaju konstrukcjach. Nie mówi się też o nich w innych opracowaniach dotyczących składni gwar wielkoruskich¹⁴.

¹³ W. I. Troickij, *Otnositelnoje podczinienije w russkoj pismienosti XVI—XVII ww.* Izdatelstwo Kazanskogo uniwersiteta, 1968, s. 174.

¹⁴ I. B. Kuz'mina, J. W. Niemczenko, *O niekotorych sintaksiczeskich jawlenijach w gororach jugo-zapadnych i centralnych oblastiej k zapadu ot Moskwy.* Dokłady i soobszczenija Instituta jazykoznanija AN SSSR, t. X, 1956, s. 107—129; W. I. Sobinnikowa, *Strojenije slożnogo przedloženiija w narodnych gororach (po matieriałam gororow Griemiaczińskoskogo rajona Woroniežskoj oblasti).* Woroniež 1958, s. 37—50.

Fakty te i brak wcześniejszej dokumentacji przemawiają za tym, że konstrukcje rozwijające z zaimkiem что są wynikiem wpływu obcego. Podobnie w języku polskim i niemieckim uważa się je za rezultat wpływu łaciny i języka francuskiego¹⁵.

Nie wydaje się jednak prawdopodobne, by wszystkie typy zdań rozwijających w języku rosyjskim powstały pod wpływem obcym. Jak wspomniano wyżej, zostały one poświadczane w literaturze XVII wieku, która reprezentuje język potoczny. Ponadto nie wszystkie rodzaje zdań rozwijających znajdują odpowiedniki w językach obcych. Już W. Stojunin stwierdza, że zdania rozwijające z zaimkiem względnym что są skróceniem innej bardziej złożonej konstrukcji. Cytowane przez niego przykłady pochodzą nie z literatury, lecz z języka potocznego. I tak na przykład zdanie: Я не видел его, что мне много повредило jest skróceniem myśli: что мне много повредило, так это то, что я не видел его¹⁶.

Jego myśl rozwija A. Surowcew w pracy poświęconej rozwojowi zdań wielokrotnie złożonych i ich ewolucji w zdania rozwijające. Zdania rozwijające z zaimkiem что według A. Surowcewa są wtórnymi konstrukcjami, dla których bazą były zdania nie z parataksą lecz z rozwiniętą hipotaksą. Jedną z dróg rozwoju mogła być zmiana zdania głównego И что всего удивительней, надо было сознаться, что это никак не могло быть иначе (Лесков, Железная дорога), idąca prawdopodobnie w trzech kierunkach: 1) w zdanie podmiotowe (И что) всего удивительней, (надо было сознаться) что это никак не могло быть иначе, 2) w zdanie rozwijające И что всего удивительней (надо было сознаться, что) это никак не могло быть иначе, 3) w zdanie tzw. nawzajem podrzędne взаимноподчинённые — termin Surowcewa — (zdanie złożone z dwóch współrzędnych bez zdania głównego) И что всего удивительней (надо было сознаться), что это никак не могло быть иначе¹⁷.

¹⁵ S. Urbańczyk sądzi, że zdania rozwijające z zaimkiem *co* w języku polskim wywodzą się z łaciny „skąd rozeszły się po językach współczesnych”. (S. Urbańczyk, *Zdania rozpoczynane wyrazem „co” w języku polskim*, 1938, s. 14 oraz Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*). Tezę swą opiera na trzech faktach: 1) zdania rozwijające pojawiły się wraz z polskim piśmiennictwem; 2) nie znają ich prawie gwary polskie; 3) nie używa się ich w mowie potocznej.

Zdań tego typu nie notuje się w monografiach poświęconych składni dialektów polskich (M. Szymczak, *Zdania względne w gwarze łęczyckiej*. „Poradnik Językowy” 1958, z. 6, s. 311—317; M. Zarębina, *Uwagi o składni warmijskiej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego LX, *Prace Językoznawcze* z. 5, 1963, s. 307—327).

O nierodzimy charakterze zdań rozwijających w języku niemieckim mówi O. Behaghel uważając, że są one konstrukcjami pochodzenia łacińskiego lub francuskiego (O. Behaghel, *Deutsche Syntax*. Heidelberg 1928, t. 3, s. 757).

¹⁶ W. Stojunin, *Russkij sintaksis*. Sanktpietierburg 1871, s. 80.

¹⁷ A. N. Surowcew, *K woprosu o složnych konstrukcyach s wzaimopodczinieniem pridatocnych pridłożenij*. Uczonyje zapiski Leningradskogo gosudarstwiennogo piedadogiczeskogo instituta im. Giercena, t. 173, 1958, s. 30—31.

Na gruncie rosyjskim widać wyraźną ewolucję zdań rozwijających ze wskaźnikiem что, co również zdaje się wskazywać na rodzimy ich charakter.

Powstanie i użycie w języku rosyjskim zdań skutkowo-rozwijających jest uwarunkowane dwoma przyczynami: 1) ukształtowaniem się nowej konstrukcji — zdań rozwijających, 2) powstaniem przyimków wtórnych вследствие, всилу, благодаря, ввиду.

Trzy pierwsze wymienione przyimki pojawiają się w XVIII wieku z tym, że czas ich powstania nie jest jednakowy. Ostatni przyimek (ввиду) powstaje w późniejszym okresie w połowie XIX wieku¹⁸. Przytoczone przyimki występowały przeważnie w stylu kancelaryjnym i oficjalnym urzędowym, rozwój ich i użycie w konstrukcjach skutkowo-rozwijających przypada na wiek XIX powoli rozszerzając swój zakres użycia. Oto przykład wczesnego użycia zdań skutkowo-rozwijających:

Судьи признавались, что он изрядно говорил и мог бы по красноречию быть хорошим стряпчим, но как они не знали Мишель-Анжелов, ни Рафаелев и не понимали о живописи, то из всех его слов заметили только то, что он признался в краже, за которую закон называл виселицею, вследствие чего и не хотел отметить своего приговора. (Крылов).

Archaicznymi są dzisiaj konstrukcje skutkowo-rozwijające ze wskaźnikami ради чего datujące się od wieku XVI, a z wyrazem spajającym ради чего od XVII wieku:

Обыче бо человеческий род, якоже слыша чюжая доброхвальная исправления, тщится ревновати я, сице паки чужими безгодии твердiti себе, да не в тех же лютых паднут. Сего ради, молотся, глаголи со дерзновением, ничего же утаиши, яже о себе. (Максим Грек 256).

И те преже реченныя его доброхоты, а наши злодеи, о именех же их несть зде слова, растлилися умы своими и восхотеша прелести мiра сего работати и в велицей славе быти, и инии, не сын чловецы, не по своему достоинству саны честны достигнути, и сего ради от бога отпали и от православныя веры отстали, и к нему, сопостату нашему королю, вседушно пристали... (Новая повесть 309).

Ponieważ w językoznawstwie rosyjskim składnią zdań parataktycznych zajmowano się mało, a jeszcze mniej składnią zdań rozwijających typu współrzednego zespolonych i niezespolonych, wnioski co do powstania takich konstrukcji zostały wyprowadzone głównie na podstawie badań tekstów zabytków, ale ze względu na małą ilość przebadanego materiału mogą one mieć charakter subiektywny¹⁹.

Z całą pewnością możemy stwierdzić, że konstrukcje rozwijające z połączeniami и/а, но/это, это są konstrukcjami występującymi wcześniej aniżeli konstrukcje typu podrzędnego z zaimkiem что. Są one poświadczone

¹⁸ A. M. Finkiel, *Proizwodnyje priczinnyye priedlogi w sowriemiennom russkom literaturnom jazykie*. Izdatielstwo Charkowskogo uniwersiteta 1962.

¹⁹ Por. A. N. Stiecenko, *Složnosoczienniemoje priedloženiye w driewnierusskom jazykie*. Tomsk 1962.

w zabytkach XVI wieku. W funkcji wskaźnika zespolenia występuje archaiczny dzisiaj zaimek *сий* i zaimek *тот* w połączeniu ze spójnikiem lub jego zerem. Z wcześniejszego okresu udało mi się znaleźć tylko jeden przykład pochodzący z wieku XI:

И оттоль почася Печерский монастырь, имже быша жили черньци, преже въ Печерь, а от того прозвася Печерский монастырь. Радзив. список Повести временных лет. Как лутче, так и делайте, сами ведаете, как себе с ним хотити, а мне до того ни до чего дела нет... Послание Ивана Грозного 303.

Аще и тьмами хвалишися в гордости своей в привременном сем скоротекущем веце, умышляючи на христианской род мучительные сосуды, паче же наругающе и попирающе ангельский образ и согласующе ти ласкателем и товарищем трапезы, несогласным твоим бояром, губителем души твоей и телу, иже ты подвижут на афрадитския дела и детьми своими, паче кроновых жрецов, действуют. И о сем, даже до сих писание сие, слезами измоченное, во гроб со собою повелю вложить, грядущее с тобою на суд бога моего Иисуса Христа. (А. Курбский 287).

Powyższe uwagi o genezie zdań rozwijających oparte są na języku piśnianym. Trudno określić, czy zdania rozwijające wszystkich typów były w jednakowym stopniu rozpowszechnione w języku potocznym.

Wydaje się jednak, że używane dziś w mowie potocznej zwroty typu *с чем поздравляю*, *за что благодарю* przeszły do języka mówionego z języka pisanego, o czym świadczy rzadkość użycia i to, że pojawiają się głównie w mowie ludzi wykształconych.

Uwagi A. Finkla ograniczające użycie przyimków wtórnych w początkowym okresie do języka książkowego, a zwłaszcza stylu urzędowego²⁰ oraz brak ich w mowie potocznej nawet ludzi wykształconych przemawiają za tym, że konstrukcje skutkowo-rozwijające z mowy pisanej trafiły do języka mówionego. Przypuszczenie to potwierdza opinia N. Karamzina: „В следствие чего, дабы и проч. Это слишком по-приказному и очень противно в устах такой женщины, которая, по описанию Ариостову, была прекраснее Венеры 28”²¹. Odwrotnie natomiast mogło być ze zdaniem parataktycznymi z połączeniami *и/а*, *но/это*, *это*. Ponieważ historycznie są konstrukcjami wcześniejszymi częściej używanymi w partiach dialgowych, monologicznych, zatem należy przypuszczać, że były one rozpowszechnione i w języku potocznym.

WNIOSKI

1. Okres powstania oddzielnych typów zdań rozwijających nie jest jednakowy. Najwcześniejszymi są układy typu parataktycznego — najstarszy przykład z wieku XVI, rozwój i wysoka frekwencja przypadła na wiek XVII i XVIII. Stosunkowo późno pojawiają się w języku rosyjskim zdania roz-

²⁰ A. M. Finkiel, op. cit., s. 132, 210.

²¹ Cytuję za A. M. Finkiel, op. cit., s. 132.

wijające typu podrzędnego (XVII w.), a jeszcze później zdania z przyimkami wtórnymi вследствие, всилу, благодаря (wiec XVIII i XIX).

2. Występowanie pierwszych zdań rozwijających z zaimkiem что w stylu kancelaryjnym i języku mówionym oraz ich specyficzny rozwój na gruncie rosyjskim pozwala wyrazić przypuszczenie, że są one konstrukcjami rodzimymi.

WYSTĘPOWANIE ZDAŃ ROZWIJAJĄCYCH W INNYCH JĘZYKACH

Jak już wspomniano, zdania rozwijające nie są tworem językowym charakterystycznym tylko dla jednego języka. Rejestrujemy je w języku rosyjskim, w innych językach słowiańskich, a także w niektórych niesłowiańskich.

Rozpatrując przykłady zdań rozwijających z formalnym podrzędnym wskaźnikiem zespolenia stwierdzamy co następuje: W innych językach grupy wschodnio-słowiańskiej zdania rozwijające pod względem strukturalnym i komunikatywnym są analogiczne do rosyjskich.

W języku białoruskim są to zdania z zaimkiem względnym што: Яго агарнула жаль, што відаць по яго вачах, zaś w ukraińskim — zdania z що: Ні, він рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя М. Коцюбинский 29²².

Z. Klemensiewicz tak charakteryzuje zdania rozwijające w języku polskim: „Treść myślowa wypowiedzenia podrzędnego jest rozwinięciem (a nie uzupełnieniem) treści wypowiedzenia nadrzędnego nawiązującym do jego całości”²³. Np. Odbyła się defilada, po czym uczestnicy defilady rozeszli się.

W języku czeskim „niekiedy zdanie podrzędne odnosi się nie do jednego członu lecz do całego zdania nadrzędnego”²⁴. Ilustracja z języka słowackiego: Usmiaľ sa, ěe tolko znamenalo: Po ěuli ťte? Kupte si ha!

Na obecność zdań rozwijających w języku bułgarskim wskazuje J. Maśłow, który mówi, że zaimek „koeto” może nawiązywać do całej treści zdania nadrzędnego: Той ходеше малко, погърбен, което го правеше ощо по-срап (On chodził troszkę zgarbiony, co czyniło go starym)²⁵.

W języku niemieckim konstrukcje analogiczne do rosyjskich zdań rozwijających z zaimkiem что są rejestrowane w różnych opracowaniach poświęconych zagadnieniom składni. Już w 1928 roku O. Behaghel mówi o zdaniach przydawkowych, w których drugie zdanie zastępuje całe zdanie poprzednie²⁶. Podobnie W. Admoni w grupie zdań przydawkowych wydziela

²² N. I. Bukatiewicz, *Oczerki po sravnitelnoj grammatikie wostocznoślavianских jazykow*. Odiessa 1958, s. 366.

²³ Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*. Warszawa 1961, s. 71.

²⁴ E. Pauliny, J. Ružička, J. Stolc, *Słowenska gramatika*. Vydavateľstvo Osveta, N. P., Martin 1955, s. 372.

²⁵ I. Maśłow, *Oczerk bułgarskiej grammatiki*. M. 1956, s. 160—161.

²⁶ O. Behaghel, op. cit., s. 757.

w osobny typ zdania, które nawiązują do całej treści zdania poprzedniego. Wskaźnikami zespolenia w takich konstrukcjach są zaimek względny *was* i przysłówki zaimkowo-pytające *wozu*, *worauf* i *wobei*. Na przykład: *Er sah mich an, was mich in Verwirrung versetzte*²⁷. L. Panowa interesująca się układami rozwijającymi w języku niemieckim klasyfikuje je jako oddzielny typ zdań podrzędnych²⁸.

Zdania typu rozwijającego zna również język angielski. Są to zdania, w których zaimek *which* „may also refer to a preceding sentence or part of a sentence”, np.: *The decision was postponed, which was exactly what he wanted*²⁹.

W języku francuskim występują zdania względne, w których zdanie podrzędne rozpoczyna zaimek wskazujący *ce* pełniący w nim funkcję podmiotu i zamieniający całą treść zdania głównego. Np. *Tu me supposes pas mais tu crains ce qui est pive*³⁰. Zdanie takie wprowadza dodatkowe wyjaśnienie do treści zdania poprzedniego.

Wśród łacińskich zdań przydawkowych można się również doszukać konstrukcji podobnych do rosyjskich zdań rozwijających, por. *Si sos, id quod maxime debet, nostra patria delectat*³¹.

O tym, że konstrukcje rozwijające formalnie hipotaktyczne czy parataktyczne, zespolone czy niezespolone są konstrukcjami, w których wartość informacyjna jest jednakowa, świadczy fakt zarejestrowania tego zjawiska przez syntaktyków słowiańskich i niesłowiańskich.

L. Panowa stoi na stanowisku, że w języku niemieckim istnieje możliwość użycia analogicznych do konstrukcji podrzędnych również konstrukcji współrzędnych, w których drugie zdanie rozpoczyna zaimek wskazujący *das* albo odpowiedni przysówek wskazujący w połączeniu ze spójnikiem *und*³².

Ł. Lofik zwraca uwagę, że w języku angielskim można bez zmiany treści wypowiedzi zdanie rozwijające zastąpić zdaniem złożonym ze współrzędnym spójnikiem i zaimkiem anaforycznym lub tylko zdaniem złożonym z zaimkiem anaforycznym³³.

Poważne trudności nasuwa odnalezienie w innych językach konstrukcji odpowiadających rosyjskim zdaniom bezspójnikowym z partykułą *во*.

Odcześnie zdań rozwijających z połączeniem *во* что stwierdzić należy co następuje: W gramatykach języka polskiego nie wspomina się o tego rodzaju zdaniach. Poszukiwania w Słowniku Języka Polskiego pod redakcją

²⁷ W. G. Admoni, *Wwiedienije w sintaksis sowriemennogo niemieckiego jazyka*. M. 1955, s. 222—223.

²⁸ L. W. Panowa, *Složnopolcziniennoje priedloženieje c pridatocznym prisojedinitielnym w sowriemennom niemieckom jazykie*. (Praca nie publikowana) Leningrad 1958, s. 16.

²⁹ R. W. Zandvoort, *Handbook of English Grammar*. London 1961, s. 161.

³⁰ E. Willman, *Syntaxe du français contemporain*. Kraków 1967, s. 154.

³¹ J. B. Hofman, *Lateinische Syntax und Stilistik*. München 1965, s. 571.

³² L. W. Panowa, op. cit., s. 16.

³³ L. L. Iofik, *Složnoje priedloženieje w nowoanglijskom jazykie*. Leningrad 1968, s. 121.

Karłowicza oraz w Słowniku Lindego nie przyniosły rezultatu, chociaż znalazły się w nich zdania rozwijające z zaimkiem *co*. Również w słowniku pod redakcją W. Doroszewskiego brak konstrukcji z *ot (oto) co*, którą można by zestawić z rosyjskimi zdaniami rozwijającymi z *вот что*. Notowane tam wyrażenie *ot co* jest zwrotem frazeologicznym pojawiającym się po całej wypowiedzi i służącym jako jej ekspresywne wzmocnienie. Oto przykłady ze Słownika³⁴: „Stchórzyłem przed kompromitacją. Na kompromitację ja sobie pozwolić nie mogę, *ot co!*” (Breza, *Uczta* 131); „Ciągłe mi brzęczysz nad uchem, że nie masz natchnienia, że się powtarzasz. Jesteś egoistą, *ot co*”. (Unk., *Strachy* 303).

Ten typ konstrukcji stosowany jest również w języku rosyjskim, por. За три последних месяца он осунулся, постарел. Жаловался на боли. Врач говорил: „печень“, но Лерида приписывал болезнь событиям. Всё его смущало: фронт был коротким, и не знал, что делать с частями, приговаривал: „Горе от избытка, *вот что...*“ (Эренб. 370).

Podobnie jak na gruncie polskim nie udało się stwierdzić istnienia w językach słowiańskich i niesłowiańskich zdań rozwijających ze wskaźnikiem zespolenia, który odpowiadałby rosyjskim konstrukcjom z elementem łączącym *вот это*.

Jak wynika z powyższego, niekompletnego zresztą przeglądu, zdania rozwijające typu podrzędnego mają duży zasięg, także zdania rozwijające współrzędne spójnikowe i bezspójnikowe występują w wielu językach. Natomiast zdania rozwijające z partykułą odpowiadającą rosyjskiej *вот* w innych językach nie występują.

Tak w językach słowiańskich jak i niesłowiańskich wskazuje się na możliwość użycia bez zmiany wartości informacyjnej zamiast zdań formalnie podrzędnych konstrukcji ze współrzędnym wskaźnikiem zespolenia lub połączonych bezspójnikowo, czyli wskazuje się na jednorodność konstrukcji formalnie podrzędnych z konstrukcjami formalnie współrzędnymi zespolonymi i niezespolonymi.

STOPNIE ZESPOLENIA ZDAŃ ROZWIJAJĄCYCH W JĘZYKU ROSYJSKIM

Sprawa określenia, czym jest wyrażony wskaźnik zespolenia w zdaniach rozwijających z podrzędnym wskaźnikiem zespolenia jest traktowana przez językoznawców w różny sposób. Tak więc S. Abakumow³⁵ stwierdza, że łączą się one przy pomocy spójników *что, как, если* i czasem zaimka względnego *что*. L. Bułachowski³⁶ formę zespolenia widzi w zaimku względnym we wszystkich jego formach zależnych z przyimkiem lub jego zerem,

³⁴ Słownik Języka Polskiego pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa 1958, t. 1, s. 1028.

³⁵ S. I. Abakumow, *Sowriemiennyj russkij literaturnyj jazyk*, s. 162.

³⁶ L. A. Bułachowski, *Kurs russkogo literaturnogo jazyka*. Kijew 1949, s. 308.

a także we wszystkich formach przypadkowo-przymikowych przysłówka utworzonego od zaimka что. Do wskaźników zdań rozwijających Bułachowski zalicza oprócz przypadkowo-przymikowych form zaimka względnego что jeszcze spójniki если i причём. A. Szapiro³⁷, A. Gwozdziow³⁸ oraz E. Kotok³⁹ ograniczają użycie wskaźników zespolenia do form przymikowo-przypadkowych zaimka что. N. Andromonowa⁴⁰ i Z. Wielikodworska⁴¹ rozszerzają użycie wskaźników zespolenia na formy откуда, зачем, почему.

Jeżeli mówimy o formach przypadkowo-przymikowych zaimka что, to należy stwierdzić, że wszyscy syntaktycy są zgodni co do użycia jako wskaźnika zespolenia przymiłka pierwotnego z zaimkiem. Niezgodność poglądów zachodzi przy ocenie połączeń zaimka z przymiłkami pochodzenia wtórnego: odrzeczownikowego i odczasownikowego ze znaczeniem przyczynowo-skutkowym вследствие чего, в силу чего, благодаря чему. Niektórzy badacze, przyjmując za rozstrzygający czynnik semantyczny, ten drugi sposób zespolenia uważają za połączenie zdań skutkowych, a nie rozwijających⁴². Pogląd ten podważają jednak wywody G. Gierasimowa w oparciu o analizę listów i dokumentów Piotra I. Badany przez niego materiał językowy świadczy o tym, że wynik, skutek, rezultat przekazuje się tam przez zdanie rozwijające. Właściwe zdania skutkowe w tym materiale są wyjątkowe (zaledwie trzy przykłady)⁴³. Wspólną cechą zdań określanych jako rozwijające jest użycie zaimka w funkcji wprowadzającej. Oczywiście przymiłek wtórny nadaje wypowiedzi silne zabarwienie przyczynowo-skutkowe, które nawarstwia się na znaczenie rozwijające, realizowane przy pomocy zaimka что.

W pracy niniejszej przyjmuje się, że zdania rozwijające łączą się przy pomocy zaimka względnego что, zaimka wskazującego это, wyrażenia składającego się z przymiłka pierwotnego lub wtórnego i zaimka что bądź это, połączeń zaimka wskazującego это ze spójnikiem parataktycznym albo połączeń z partykułą вот-вот что, вот это⁴⁴. Zdania z wtórnymi formami

³⁷ A. B. Szapiro, *O principach klassifikacyi podcziniennych priedloženij*. „Russkij jazyk w szkole” 1937, nr 2, s. 30.

³⁸ A. N. Gwozdziow, *Oczerki po stilistike russkogo jazyka*. M. 1952, s. 439.

³⁹ J. W. Kotok, *Složnyje priedloženijsa so słowami „czto, eto” wo wtoroj czasti w sowriemiennom russkom jazykie*. (Praca nie publikowana — kandydatskaja dissertacya) M. 1963, s. 7.

⁴⁰ N. A. Andromonowa, *Složnoje priedloženijsa s pridatocznym odnositielnym pojasnitielno-ocenocznego tipa w sowriemiennom russkom literaturnom jazykie*. (Praca nie publikowana — kandydatskaja dissertacya). Kujbyszew 1961, s. 3.

⁴¹ Z. N. Wielikodworskaja, *Složnyje konstrukcyi s odnositielno-prisojedinitielnymi pridatocznymi*. (Praca nie publikowana — kandydatskaja dissertacya) M. 1963, s. 1.

⁴² S. I. Abakumow, op. cit., s. 160; N. G. Czeriedniczenko, *K izuczeniju pridatocznich priedloženij w sriedniej szkole*. „Russkij jazyk w szkole” nr 6, 1951, s. 44.

⁴³ G. I. Gierasimow, *Složnopodczinienneje priedloženijsa w „Pismach i bumagach Pietra I”*. (Praca nie publikowana — awtoriefierat) Leningrad 1953, s. 20.

⁴⁴ W języku polskim wskaźnikami zespolenia zdań rozwijających są połączenia zaimka względnego co (w odpowiednim przypadku) z przymiłkiem pierwotnym lub wtórnym.

przyimków w połączeniu z formą zaimka что, это uważa się za szczególny rodzaj zdań rozwijających i nazywamy je skutkowo-rozwijającymi.

Wskaźnikami zespolenia oprócz wymienionych zaimków i ich połączeń mogą być określone grupy rzeczowników abstrakcyjnych występujące w analogicznej funkcji jak zaimki что, это. Są nimi rzeczowniki: факт, мысль, дело, вывод itd. Warto przy tym zaznaczyć, że wymienione wskaźniki zespolenia łączą tylko zdania rozwijające, a nie mogą służyć jako słowa zespalające w innych typach zdań. Należy zwrócić uwagę, że konstrukcje z różnymi formalnymi wprowadzającymi wskaźnikami zespolenia nie są konstrukcjami identycznymi.

Stosując symbolikę gramatyki transformacyjnej⁴⁵ przyjmujemy następujące oznaczenia:

- P_s — dowolny wskaźnik zespolenia w funkcji wprowadzającej,
 T_s — zaimek wskazujący w funkcji wprowadzającej,
 T — zaimek wskazujący,
 N_s — pewien rzeczownik abstrakcyjny,

oraz

- R_s — zaimek względny w funkcji wprowadzającej.

Wymienione wyżej wskaźniki zespolenia zdań rozwijających zapisujemy przy pomocy formuły:

$$P_s \text{ — } \left[\begin{array}{c} T_s \\ (T+) N_s \\ R_s \end{array} \right]$$

przy czym (T+) oznacza, że użycie zaimka T jest fakultatywne. Przyjmując dalsze oznaczenia:

- a — przyimek pierwotny lub jego zero
 a' — przyimek wtórny,
 b — przypadek
 c — spójnik parataktyczny,
 d — partykuła

otrzymujemy:

$$\left[\begin{array}{c} \text{от} \\ \text{за} \\ \text{к} \\ \text{об} \\ \text{на} \\ \text{с itd.} \end{array} \right] \quad \left[\begin{array}{c} \text{вследствие} \\ \text{благодаря} \\ \text{всвязи} \\ \text{в силу} \\ \text{итд.} \end{array} \right] \quad \left[\begin{array}{c} 1 = \text{nominativus} \\ 2 = \text{genetivus} \\ 3 = \text{dativus} \\ \text{итд.} \end{array} \right]$$

⁴⁵ Przyjmujemy symbolikę stosowaną w książce: K. Polański, *Składnia zdania złożonego w języku górnołużyckim*.

Formę wskaźnika zespolenia określają elementy a i b. Np.

$T_9 \cap 1$	\rightarrow	это
$T_8 \cap 2$	\rightarrow	этого
$на \cap T_8 \cap 4$	\rightarrow	на это
$R_8 \cap 2$	\rightarrow	чего
$R_8 \cap 3$	\rightarrow	чему
$\emptyset \cap R_8 \cap 6$	\rightarrow	чем
$N_8 \cap 1$	\rightarrow	факт, дело, мысль, утверждение...
		itd.

Z kolei przejdziemy do określenia funkcji zaimka względnego w zdaniu rozwijającym, który zawsze rozpoczyna drugie zdanie składowe. Występuje on w funkcji wskaźnika zespolenia, gdyż łączy dwa zdania w jedną całość gramatyczną i posiada funkcję wprowadzającą, tzn. wprowadza do rozwinięcia treść podstawy rozwinięcia. Zaimek что wtedy nie reprezentuje jakiegos członu zdania poprzedzającego i dlatego sam też nie jest jego członem wchodzącym w skład następnego samodzielnego zdania. Tym różni się od właściwego zaimka względnego, który jest członem zdania podrzędnego i jednocześnie członem zdania nadrzędnego. Na przykład, zaimki względne который, что wchodzi w połączenie zarówno zdania podrzędnego jak i nadrzędnego. Я прочёл книгу, которая мне нравилась; Мысль, что придет незнакомый, волновала её. Zaimek который, что zastępuje rzeczownik книгу, мысль i jest od niego zależny: przyjmuje jego formę rodzaju i występuje względem niego w stosunku podrzędności. Zjawisko to, zwane pronominalizacją, polega na tym, że zamiast powtarzać składnik nominalny lub adwerbalny zastępuje się go odpowiednim zaimkiem⁴⁶.

Zaimek что w zdaniach rozwijających ze względu na funkcję syntaktyczną znajduje się między zaimkiem względnym a spójnikiem, który tylko łączy. W związku z powyższym wydaje się być uzasadnione twierdzenie Abakumowa, że słowo что łączące zdania w konstrukcji rozwijającej jest spójnikiem. W nowszej literaturze lingwistycznej funkcję zaimka odnoszącego się do całego zdania nazywa się prosentencjalizacją. K. Polański⁴⁷ pisze:

Pod względem zewnętrznym prosentencjalizacja przypomina pronominalizację, ponieważ w jednym i w drugim wypadku zastępują zaimki. Różnica między nimi jest zasadnicza. Podczas gdy przy pronominalizacji zaimek zastępuje tylko określony składnik nominalny lub adwerbalny, to w przypadku prosentencjalizacji mamy do czynienia z zastępowaniem przez odpowiedni zaimek całego zdania.

Dla pełniejszego obrazu porównajmy przykłady, co pozwoli określić właściwości zaimka что występującego w zdaniach przydawkowych oraz w zdaniach rozwijających. W zdaniu „Я увидел дом, что стоит на углу“

⁴⁶ K. Polański, op. cit., s. 62.

⁴⁷ K. Polański, op. cit., s. 64—65.

zaimek что odnosi się do rzeczownika rodzaju męskiego. W zdaniu „Я видел дерево, что росло в саду“ zaimек что występuje w składni zgody z rzeczownikiem rodzaju nijakiego, wreszcie w zdaniu „Женщина, что стояла, приятно улыбалась“ wskaźnik что łączy się z rzeczownikiem rodzaju żeńskiego. Powyższe przykłady charakteryzują się tym, że występujący w nich zaimек что może łączyć się z rzeczownikami wszystkich rodzajów i tym samym korelować z formą rodzaju męskiego, żeńskiego lub nijakiego. Nieco inaczej przedstawia się sytuacja w zdaniach rozwijających, gdzie zaimек что występuje w składni zgody (kongruentnie) z verbum i koresponduje z formą rodzaju nijakiego, co najwyraźniej występuje przy formach czasu przeszłego (poprzez końcówki rodzajowe). Zatem zaimек что jest tu bezrodzajowy.

Podobnie ma się rzecz z użyciem w języku rosyjskim wyrazu это. Pełni on funkcję różnych części mowy, posiada zróżnicowaną semantykę i jest bogaty w dyspozycje składniowe. W związku z tym wyszczególniamy odrębne formy wyrazu это. Jest ich cztery: это¹ występuje w funkcji zaimka wskazującego, это² w znaczeniu zaimka w funkcji wprowadzającej, это³ w funkcji synonimicznej z przyczynowym spójnikiem hipotaktycznym потому что oraz это⁴ w funkcji partykuły wskazującej.

Zaimkiem wskazującym это jest wtedy, gdy posiada mocję, występuje w składni zgody z rzeczownikiem rodzaju męskiego, żeńskiego lub nijakiego i posiada formy fleksyjne liczby mnogiej. Jest on zaimkiem przymiotnym, gdyż określa rzeczownik przymiotnie, czyli zgadza się z min w rodzaju. Нр. этот человек, эта женщина, это дерево zaimек ten tworzy szereg этот-эта-это-эти. Pełni on funkcję atrybutywną, jego podstawową funkcją syntaktyczną w zdaniu jest funkcja przydawki.

W zdaniach rozwijających słowo это nie posiada korelacji z этот-эта-это-эти, ponieważ nie posiada mocy. Zmienia się zatem jego sytuacja morfologiczna. Zmiany morfologiczne są związane z rozwojem u zaimka wskazującego это nowej funkcji syntaktycznej, a mianowicie funkcji podmiotu i dopełnienia. Zaimек ten nie wyraża już stosunku atrybutywnego, lecz pełniąc funkcję zaimka rzeczownikowego może reprezentować orzeczenie. Nowa funkcja syntaktyczna rozwinęła się w wyniku utraty przez zaimек form rodzaju i liczby. W języku polskim występuje to samo zjawisko, gdy zaimki *ten, ta, to* są zdolne do mocy, ale równocześnie do pełnienia funkcji zaimka rzeczownikowego. Z. Klemensiewicz zwrócił uwagę na konieczność odróżnienia zaimka przymiotnikowego *ten, ta, to* od zaimka rzeczownikowego *to* wskazującego na zespół przedstawień. Takie użycie zaimka *to* nazywa on podmiotem układowym⁴⁸. Myśl, że „należy uznać zaimек *to* za jednostkę autonomiczną syntaktycznie i leksykalnie, a nie widzieć w nim

⁴⁸ Z. Klemensiewicz, *Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*. Kraków 1937, s. 14.

tylko neutralny wariant zaimka przymiotnikowego *ten*” wyraża K. Pisarkowa⁴⁹. Uzasadnia ona swoją tezę wspomnianymi już zdolnościami zaimka *to* do występowania w funkcji zaimka przymiotnikowego i zaimka rzeczownikowego, jak też tym, że w funkcji dopełnienia bliższego na miejscu zaimka rodzaju męskiego bardzo często pojawia się zaimek rodzaju nijakiego.

Sporadycznie we współczesnym języku rosyjskim zaimek *to* występuje w funkcji wprowadzającej, a więc charakteryzuje się on minimalną produktywnością:

После тяжкого лагерного дня накатывала на него как бы знойная, всезавихряющая туманность. Тогда закрывал глаза и вытягивался под потолком на нарах несостоявшийся глава фирмы и хозяин российского льна, и подолгу лежал в неподвижности трупостарый Ваварихин Николай Павлович. И в том заключалась вся его отрада. (Леон. 46).

Rozwijająca się nowa funkcja zaimka *это* powoduje, że z zasady nie dopuszcza on podobnie jak i zaimki osobowe użycia określeń. W funkcji przydawki przy zaimku *это* występują jedynie zaimek *все* i liczebnik *одно*. Notowany w tej funkcji przez L. Fiedułową zaimek *самое* w naszym materiale nie został poświadczony. Zaimek względny *что* nie dopuszcza połączeń w rodzaju *что все*. Takie połączenie rejestruje A. Akimowa w prozie naukowej M. Łomonosowa, wydaje się jednak, iż w swoim znaczeniu zbliża się ono tam do partykuły⁵⁰. Tak samo zachowuje się zaimek *что* użyty w połączeniu z partykułą *во*.

Użycie atrybutów przy zaimku wskazującym *это* jest uzasadnione tym, że wyraz *ten* jako bardzo ogólny wymaga określenia, które różnicowałoby jego różnorodne znaczenie. Użycie liczebnika *одно* jest wyjątkowe. Jego istota polega na wyodrębnieniu spośród kilku jednej czynności lub kompleksu czynności, zaś użycie zaimka *все* ma na celu uogólnienie czynności, które przedtem wyliczono. Frekwencja użycia atrybutów przy zaimku wskazującym *это* nie jest jednakowa, determinuje ją specyfika znaczeniowa wyrazów *все*, *одно*. Wysoką frekwencję notujemy dla przydawki *все* (100 przykładów), niską dla przydawki *одно* (10 przykładów). W sumie są to jednak wypadki rzadkie, a więc mało produktywne. Częstotliwość ich występowania z określonymi formami przypadkowymi zaimka *это* w połączeniu z przyimkiem jest różna. Obserwujemy formy przypadkowe, w których występuje przydawka oraz formy, gdzie przydawka nie występuje. Nie rejestrujemy połączeń typu *вследствие всего этого/одного этого/* nie spotykamy też przydawki przy zaimku *это* w połączeniu z przyimkiem pierwotnym *для*, *на*, *за*. Zaświadczone są przykłady występowania przydawek *все*, *одно* w mianowniku, w bierniku i w miejscowniku. Różnice w częstotliwości występowania przydawek niech zilustrują dane procentowe. Konstrukcje z *все*

⁴⁹ K. Pisarkowa, *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 81.

⁵⁰ G. N. Akimowa, *Otnositelnoje podczinienije w naucznoj prozie M. W. Łomonosowa*. Uczonyje zapiski LGU 1959, nr 277, wyp. 55, s. 121—122.

stanowią 1% wszystkich konstrukcji z *это* w mianowniku, 0,5% — wszystkich w bierniku oraz 0,75% — w miejscowniku. Natomiast z *одно* stanowią 0,02% wszystkich konstrukcji z *это* w mianowniku, a 0,05% w miejscowniku.

Możliwość użycia przydawki przy zaimku wskazującym *это* w połączeniu ze spójnikiem parataktycznym lub bez niego stanowi istotną cechę syntaktyczną odróżniającą, z jednej strony zdania z *это* z nazwanym spójnikiem lub jego zerem *и*, z drugiej strony, zdania z przyimkami pierwotnymi lub wtórnymi, zdania z *вот что* i zdania z *это* w połączeniu z przyimkiem wtórnym.

W zdaniach parataktycznych spójnikowych funkcja wprowadzająca dokonuje się przez zaimek wskazujący *это*, ale zawsze rozwinięcie rozpoczyna spójnik parataktyczny. Rola ta przypada uniwersalnemu, nie posiadającym szczegółowego zabarwienia spójnikom *и*, *а*, *но*. Każdy spójnik parataktyczny wnosi w całość syntaktyczną określone znaczenie. Ale znaczenie kopulatywne, adwersatywne, dysjunktywne nie niweluje głównej cechy zdań rozwijających, tj. wprowadzającej funkcji zaimka wskazującego. Przyjmujemy za Wasilenko, że „все оттенки значений союза не присущи самому союзу, а обнаруживаются им, выражаются союзом на основе отношений слов в предложении простом или сложном”⁵¹. Stwierdzenie to jest jak najbardziej słuszne w odniesieniu do zdań parataktycznych, gdyż w odróżnieniu od zdań hipotaktycznych spójnik nie należy do zdania, które rozpoczyna. W przypadku zdań rozwijających wydaje się prawdopodobne, że spójnik parataktyczny należy do rozwinięcia, ponieważ w połączeniu z *это* stanowi całość. Biorąc pod uwagę stwierdzenie o znaczeniu spójnika w zdaniach: „Правда, в нем больше трагедии, чем экономического анализа, но это не столь важно”. Крокодил 1968. Нр 133, с. 2. „Мы совсем не понимали друг друга, и в том моя вина...” (Бон. 287). Spójnik *но*, *и* nie neguje wprowadzającej funkcji zaimka *это*. Jak już zazaczyliśmy, spójniki parataktyczne łączą dwa zdania składowe w jedną całość syntaktyczną, ale funkcja wprowadzająca dokonuje się niezależnie od nich przy pomocy zaimka wskazującego *это*. Funkcja rozwijająca jest główną funkcją, która nawarstwia się na funkcję kopulatywną, adwersatywną i osłabia ją do minimum. Świadczą o tym przykłady, w których zdania rozwijające są połączone bezspójnikowo.

Jeżeli dokonujemy zamiany zdania rozwijającego z *и/а*, *но/это* na zdanie rozwijające z *что*, to zaimek *что* pochłania nie tylko zaimek *это*, ale i spójnik parataktyczny *и*, *а*, *но*, czyli *что* = *и это*, *что* = *а это*, *что* = *но это*. Przy zamianie konstrukcji rozwijającej z *что* na bezspójnikową z *это* zaimek *что* znajduje odpowiednik tylko w zaimku *это*.

⁵¹ I. A. Wasilenko, *Složnoje przedloženie w sowriemennom russskom jazykie*. (Praca nie publikowana — doktorska dissertacja) M. 1958, s. 248.

Przy konstrukcjach bezspójnikowych wyraz *это* pełni funkcję wprowadzającą, chociaż jego rola zbliża się do spójnikowej. Tłumaczyć to możemy wyjątkową abstrakcyjnością tego wyrazu.

Bezspójnikowe układy rozwijające na pierwszy rzut oka wydają się tożsame ze zdaniami bezspójnikowymi z *это*, gdzie między zdania zachodzi stosunek przyczynowo-skutkowy. Są to zdania typu: „Хорошо, что немцы клянули, это отвлекает их от наших границ“ (Эрен. 404), „Разжигать костры он вовсе запрещал, это было опасно“ (Казак. 10). Stosunek przyczynowo-skutkowy staje się wyraźny, jeżeli w miejsce zaimka *это* podstawimy spójnik podrzędny потому что: „Разжигать костры он вовсе запрещал, потому что это было опасно“.

Jak już mówiliśmy, stosunek syntaktyczny obu zdań składowych urzeczywistnia się w strukturach asyndetycznych przy pomocy połączenia składającego się z partykuły *вот* i zaimka *что, это*. Partykuła wskazująca *вот* 1) oznacza nie tylko wskazywanie na coś, np. *вот* карандаш, *вот* книга, ale podkreśla również wprowadzające znaczenie zaimka *что, это* oraz 2) wskazuje na poprzedzające fakty, zjawiska, przedmioty. W zdaniach charakteryzujących się użyciem partykuły *вот* z zaimkami *что, это* zaimki te korespondują z podstawą rozwinięcia, tzn. obejmują, zawierają treść pierwszego zdania składowego, mają ponadto znaczenie wprowadzające, partykuła *вот* wzmacnia to znaczenie.

Partykuła *вот* ogranicza użycie zaimków *что, это* w różnym znaczeniu, nadając wypowiedzi charakter ekspresywny. „Трактор штука, слов нет, но мало вы, рабочие, их наделали, вот за это мы вас поругаем“ (Шол. 26). „Если Абдула товар привез, я ничего не продал, вот чем мое дело плохо“ (Пав. 74).

Zdania z *вот это* mogą być połączone również spójnikiem parataktycznym *и, а*, który poprzedza partykułę. Taki sposób połączenia należy jednak do rzadkich. Odnotować też należy sporadyczny brak zaimka wskazującego *это* w funkcji wprowadzającej. Zerowa pozycja zaimka ma miejsce w zdaniach bezspójnikowych przy określonej strukturze rozwinięcia i jest uwarunkowana kontekstem i konsytuacją wyrażoną dialogiem. Rozważmy to na następujących przykładach: „Но он ей не понравился, это факт“ (Фад. 104), „Надо баню сделать для колхоза, вот это да! Устроим, факт“ (Шол. 113).

Zdanie pierwsze jest zdaniem rozwijającym, ponieważ rzeczownik pełni w rozwinięciu funkcję orzeczenia, a zaimek *это* posiada zdolność wprowadzającą. Przykład drugi skłania raczej do interpretacji zdania jako prostego, w którym rzeczownik *факт* zbliża się w swojej funkcji do słów wtrąconych wyrażając przy tym wzmożone stwierdzenie, któremu często towarzyszy intonacja wykrzyknikowa lub traci swoje znaczenie leksykalne. Podobne zjawisko obserwujemy porównując konstrukcje, w których drugie zdanie posiada strukturę wyrażoną schematami:

- 1) $T_S \cap 1 + \text{Num}$
- 2) Num,

gdzie Num oznacza liczebnik. Unaoczni to następujące zestawienie zdań: „Надо постоянно повышать эффективность процесса обучения русскому языку — это первое“, „Мы облегчаем укладку нефтепровода, так как профиль левого берега гораздо ровнее — два“.

Jak i w poprzednim zestawieniu przykład pierwszy — to zdanie złożone, w którym liczebnik pełni funkcję orzeczenia, w drugim przykładzie liczebnik два nie tworzy zdania, a jego funkcja jest podobna do funkcji wyrazów во-первых, во-вторых z tą różnicą, że te ostatnie rozpoczynają wypowiedź, natomiast liczebnik два zajmuje pozycję na końcu wypowiedzi.

Jak wynika z przytoczonego porównania, takich zdań, w których po zasadniczej wypowiedzi występuje rzeczownik lub liczebnik bez połączenia z zaimkiem, nie będziemy włączać do zdań rozwijających.

Zerową pozycję zaimka wskazującego это obserwujemy w zdaniach typu bezspójnikowego występujących w partiach dialogowych jako ocena wypowiedzi współmówcy lub ocena wypowiedzi wtórnej. Strukturę rozwinięcia możemy przedstawić schematem: Adj_{kr} (Symbol ten oznacza krótką formę przymiotnika lub imiesłowu rodzaju nijakiego ze znaczeniem oceny, stwierdzenia lub z silnym zabarwieniem pejoratywnym подло, бесчеловечно, нелепо).

Jak wiadomo, krótkie formy przymiotnika i imiesłowu we współczesnym języku rosyjskim posiadają jedną tylko formę mianownika, w związku z czym w dialogu zostaje opuszczony zaimek w mianowniku. Taki typ zespolenia należy zaliczyć do nieproduktywnych ale ważnych strukturalnie. Na 505 wypadków użycia rozwinięcia ze strukturą $T_S \cap 1 + \text{Adj}_{kr}$ tylko w 17 brak zaimka. Wydaje się jednak, że typ Adj_{kr} jest znacznie bardziej produktywny w mowie potocznej, aniżeli w języku mówionym literackim, w którym dąży się do większej precyzji, zapobiegając w ten sposób ewentualnym nieporozumieniom.

W funkcji wskaźnika zespolenia występuje niewielka grupa rzeczowników abstrakcyjnych, które zamieniają treść podstawy rozwinięcia. Rzuca się w oczy, że przy każdym rzeczowniku stoi w związku zgody z nim zaimek wskazujący этот, эта, это (Т) w funkcji przydawki. Klasę rzeczowników w funkcji wprowadzającej niekiedy tworzą rzeczowniki pochodzenia odczasownikowego: факт, дело, утверждение, обстоятельство, безобразие, мнение. Wśród rzeczowników nie ma ograniczeń rodzajowych. Mogą nimi być rzeczowniki rodzaju nijakiego предположение, утверждение, мęskiego факт, вывод lub żeńskiego мысль, особенность, неправда.

Konstrukcje te są o tyle ciekawe, że wymagają sprecyzowania, do którego członu należy funkcja wprowadzająca: do rzeczownika, zaimka czy też jednocześnie do rzeczownika i zaimka. W tym celu przeprowadzimy ekspe-

ryment: porównajmy zdania z zaimkiem wskazującym этот i rzeczownikiem bez zaimka wskazującego этот czy rzeczownika. Wyniki można przedstawić w następujący sposób. Konstrukcja z zerem zaimkowym przy wszystkich rzeczownikach niezależnie od rodzaju jest niezrozumiała, w takich wypadkach trudno określić typ związku syntaktycznego rzeczownika z podstawą rozwinięcia. Zaobserwujemy to w następującym zdaniu: „Важно отметить, что чем примитивнее структура группы, тем больше она определяется окружающей средой, внешней необходимостью“. „Этот вывод подтверждается и нашими данными о высоком уровне взаимоотношений в производственных коллективах и их значение“ (Кузь. 68).

Opuszczając zaimek этот otrzymujemy konstrukcję mniej sprecyzowaną ze względu na brak bezpośredniego elementu łączącego sensownie następnik z poprzednikiem. Przy opuszczeniu rzeczownika w konstrukcjach rozwijających występują trzy prawidłowości. Jeżeli opuścimy rzeczownik rodzaju nijakiego, to zaimek wskazujący traci mocję i występuje w funkcji wprowadzającej, aczkolwiek należy zaznaczyć, że w niektórych wypadkach zmienia się nieco sens rozwinięcia. Sytuację tę ilustruje poniższy przykład: „Гностически оценочные суждения человека о себе, как правило, существенно влияют на оценки других и наоборот“. „Это обстоятельство выявлено в исследованиях В. Н. Шубкина и В. Н. Куницыной (Кузь. 153). „Гностически оценочные суждения человека о себе, как правило, существенно влияют на оценки других и наоборот“. „Это выявлено в исследованиях В. Н. Шубкина и В. Н. Куницыной“.

Opuszczenie rzeczownika rodzaju męskiego powoduje analogicznie jak i przy rzeczownikach rodzaju nijakiego wraz ze zmianą funkcji syntaktycznej zaimka этот zmianę jego formy rodzaju этот, это oraz zmianę formy orzeczenia w rozwinięciu (jeżeli jest wyrażona formą czasu przeszłego). Zmianę ilustruje schemat:

$$T + N_{01} + V_3 \text{ mas} \rightarrow T_s + V_3 \text{ neut.}$$

Także i sens rozwinięcia nie jest tak dokładny i precyzyjny, jak w formie wyjściowej.

„Немало татарских заимствований мы находим и в русском языке“. Этому вопросу большое внимание уделил член-корреспондент АН СССР В. А. Богородицкий“ (Вопр. 19). [...] „Этому большое внимание уделил член-корреспондент АН СССР В. А. Богородицкий“.

Także przy rzeczownikach rodzaju żeńskiego ich opuszczenie powoduje jednocześnie zmianę funkcji syntaktycznej T na T_s, oraz niekiedy przy formach czasu przeszłego zmianę rodzaju np. „Это, по-видимому, вопрос методики, а не методологии науки — в разных областях языкознания и для разных целей принимал различные методы. Эту мысль подчеркнул и Ульдалль“... (Структ. 166). „Это подчеркнул и Ульдалль“...

Z powyższych rozważań wynikają wnioski, iż rola rzeczowników w po-

łączeniu z zaimkiem T jest podobna do tej, którą pełni wskaźnik T_s lub R_s . W konstrukcjach z rzeczownikiem rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego członem obligatoryjnym jest zarówno rzeczownik jak i zaimek, przy których pomocy dokonuje się funkcja wprowadzająca. Oczywiście dokonując wielkich przeskoków myślowych możemy każde z wymienionych wyżej połączeń zastąpić zaimkiem *это* w funkcji wprowadzającej.

Konstrukcje z rzeczownikiem w funkcji wskaźnika zespolenia są nacechowane stylistycznie. Połączenia *эта мысль, это дело* spotkać można w żywej mowie, połączenia *это предположение, это утверждение* znajdują miejsce raczej w języku naukowym i w partiach narracyjnych przy rozważaniach teoretycznych.

Na zakończenie przeglądu wskaźników zespolenia należy poświęcić kilka słów połączeniom z przyimkiem wtórnym. Otóż tworząc różne typy strukturalne przyimki wtórne występują w zdaniach rozwijających 1) typu podrzędnego, 2) typu parataktycznego spójnikowego oraz 3) stanowią osobny rodzaj połączenia bezspójnikowego. Zasadnicze różnice w zdaniach z formami typu *вследствие чего, в силу чего, и вследствие этого, в силу этого* (niezależnie od obecności spójnika parataktycznego w ostatnim typie połączeń) sprowadzają się do stwierdzenia: połączenie pierwsze jest środkiem zespalającym dwa zdania proste w zdanie złożone, natomiast połączenie drugie występuje w zdaniu prostym łącząc dwa orzeczenia przy jednakowym podmiocie, co bardzo często występuje w prozie artystycznej lub służy jako wskaźnik zespolenia (zjawisko rzadkie) albo jako wskaźnik nawiązania. W związku z powyższą uwagą nadmienić należy, że znacznie częściej w języku rosyjskim występują zdania skutkowo-rozwijające typu podrzędnego niż typu współrzednego.

Эмилия Володзько

ОТНОСИТЕЛЬНО-ОПИСАТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

В работе анализируются сложные предложения, соединённые местоимениями *что, это*, в которых вторая часть распространяет содержание всей первой части.

Сложные предложения с *что, и/а, не/это, это, вот что, вот это, вследствие чего (этого)* и т. п. помимо формальных показателей рассматриваются как один структурно-семантический тип сложного предложения. Указывается, какие грамматические категории отличают названные конструкции от паратаксиса гипотаксиса и присоединения. Объясняется специфика сцепляющих слов *что, это*. В статье затронут вопрос происхождения названных предложений и их наличия в других языках.

Emilia Wołodźko

RELATIVE CLAUSES IN THE RUSSIAN LANGUAGE

The paper deals with such complex sentences with the indicators что, это, in which the second clause develops the content of the whole first one. Clauses with что, и/а, но/это, это, вот что, вот это, вследствие чего (этого), can be treated as one semantic and structural type, disregarding the formal criteria. The author of the paper explains what grammatical characteristics distinguish these constructions from the hypotaxis, parataxis and annexation. She also defines the specific qualities of the conjunctive pronouns что, это. She deals as well with the genesis of the relative pronouns and their occurrence in other languages.